

ІІІ. СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

821. 161.2(477.83):373.3

Ярослава Демко (Борислав)

ЗНАЧЕННЯ ТВОРІВ ПИСЬМЕННИКІВ РІДНОГО КРАЮ В ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІЙ ПРОПЕДЕВТИЦІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті наголошено на проблемі літературного розвитку учнів молодшого шкільного віку, розкрито сутність поняття «літературознавча пропедевтика» та зацентовано увагу на ознайомленні молодших школярів з літературознавчими поняттями та елементами літературного аналізу, визначеними новим Державним стандартом. Обґрунтовано значущість літературного краєзнавства у формуванні в учнів здатності до повноцінного сприймання художніх творів, у розвитку естетичних смаків та читацької культури, у забезпеченні особистісного ставлення до рідної мови і літератури, творів мистецтва, які народилися на отчій землі. Розглянуто погляди окремих учених, методистів, учителів на літературний розвиток дитячої особистості та формування читацької компетентності учнів. Підкреслено важливу роль творчості та винахідливості вчителів початкових класів у впровадженні таких форм і методів роботи, які відповідали б потребам розвитку особистості, сприяли розкриттю її духовно-емоційних, розумових, естетичних здібностей, виховували б національну гідність, готували б активне включення кожної особистості в соціальне життя.

***Ключові слова:** літературний розвиток, літературознавча пропедевтика, предметно-читацька компетентність, літературне краєзнавство, літературні та мовленнєві здібності, читацькі інтереси, художні смаки.*

Постановка проблеми. Проблема літературного розвитку учнів молодшого шкільного віку завжди була і є в центрі уваги науковців, методистів та вчителів. У національній програмі «Освіта» (Україна ХХІ століття) та в Концепції літературної освіти сказано, що її метою є залучення школярів до мистецтва читання, ознайомлення з видатними творами національної і світової літератури, формування літературознавчих та естетичних знань.

До змісту чинних навчальних програм для загальноосвітньої початкової школи увійшов новий розділ курсу читання – «Літературознавча пропедевтика», змістом якого є практичне ознайомлення з літературними поняттями (на рівні уявлень) та елементами літературознавчого ана-

лізу. Разом з тим, виникає потреба у виборі методик формування у молодших школярів знань, необхідних для повноцінного сприймання літературного твору, а отже, і для підвищення ефективності уроків читання.

Літературне краєзнавство – це специфічна галузь науки про літературу, предметом якої є вивчення фольклорної спадщини та літературних творів, художніх образів, нав'язаних природою, історичними подіями, традиціями, звичаями, побутом і людьми рідного краю. Сьогодні, як ніколи, саме ця частина курсу літератури може стати тим містком, який поєднає читацьке життя школяра зі світовою літературою і культурою, утвердить естетичні функції мистецтва слова та розкутість художнього мислення, сприятиме розвитку естетичних смаків та формуванню читацької культури, зміцнить патріотичні почуття та національну свідомість молодшої людини.

Але якщо проаналізувати жанри і персоналії творів чинних на сьогодні підручників «Літературне читання» для 2-3-х класів, а також коло авторів, то бачимо, що в них вміщено твори лише приблизно 60% авторів, передбачених змістовою лінією програми «Коло читання», та й до літературно-краєзнавчих матеріалів учителі звертаються епізодично. Тому для цілеспрямованого формування в учнів ключових компетентностей та повноцінного виконання завдань навчального предмета «Літературне читання», окреслених програмою, вчителям-початківцям доводиться долати великі труднощі. З огляду на це сучасна школа потребує розроблення і впровадження таких форм і методів роботи, які відповідали б потребам розвитку особистості, сприяли розкриттю її духовно-емоційних, розумових, естетичних здібностей.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Проблема вивчення літературного краєзнавства в загальноосвітній школі не нова. Загальні проблеми використання краєзнавства на уроках літератури розглядали Є.Пасічник, Б.Степанишин, А. Лисенко, О. Фесенко, М. Лісова та ін. Проблема морального виховання дітей на основі літературного краєзнавства стала предметом дослідження Г. Веденевої, М. Гордої. Шляхи проведення уроків позакласного читання, літератури рідного краю, відстежуються у докторському дослідженні Г.Токмань. Однак проблема літературного розвитку молодших школярів засобами краєзнавчого матеріалу є недостатньо досліджена. Частково та фрагментарно зазначене питання розглядалося у працях педагогів та методистів – А.Алфєрова, Ц.Балталона, Г.Белінського, К.Ушинського, Л.Цимбалюк, Г.Підлужної, Л.Іванової та ін.

Мета статті – опрацювавши дослідження вище названих авторів, вивчивши досвід учителів початкових класів шкіл міста Борислава та

спираючись на власні спостереження і напрацювання, розкрити неабияке значення творів письменників рідного краю у літературознавчій пропедевтиці молодших школярів, показати шляхи вивчення літературного краєзнавства в початковій школі в контексті сучасних освітніх завдань, розкрити актуальність проблеми соціалізації учня засобами краєзнавчого матеріалу, поділитися досвідом роботи бориславських педагогів у формуванні предметно-читацької компетентності та національної свідомості учнів початкових класів.

Виклад основного матеріалу. На початку XXI ст. українське суспільство стало перед вибором: якою бути людині третього тисячоліття, з якими ціннісними орієнтирами і соціально психологічними установами будуть крокувати у майбутнє сьогоднішні учні. Звичайно, в авангарді процесу формування особистості нового типу стоїть **початкова ланка освіти**, де формується світогляд учня, його компетентності, духовні запити.

Україні, яка вступила в нову еру свого історичного розвитку, потрібні освічені люди, які б спиралися на глибинні національні традиції нашого народу.

Національне виховання молоді передбачає надання широких можливостей для пізнання української історії, традицій, звичаїв, мови, культури, формування національної гідності, активне включення кожної особистості в соціальне життя.

Створення умов для формування національно свідомої, духовно багаті особистості є одним із важливих завдань навчання учнів початкових класів. Це завдання реалізується через соціокультурну змістову лінію, яка сприяє становленню в учнів уявлення про світ, природу, суспільство, ознайомленню їх з основними культурними набутками рідного народу і людства, розвиткові духовної сфери особистості, зокрема моральних переконань, відчуття прекрасного тощо. Ця змістова лінія являє собою систему культурологічних тем, орієнтовну тематику яких пропонує програма.

Саме такі освітні, розвивальні та виховні можливості для формування молодших школярів має шкільний предмет «Літературне читання», мета якого полягає у розвитку дитячої особистості засобами читацької діяльності, формуванні читацької компетентності молодших школярів, їх ознайомленні з дитячою літературою як мистецтвом слова та підготовці їх до систематичного вивчення курсу української літератури в основній школі, вихованні національних, громадянських, морально-етичних, естетичних та інтелектуальних цінностей, розвитку художніх смаків.

Сьогодні викладання у школі мистецтва слова потребує нових підходів. Вони повинні ґрунтуватись, як зазначає Б.Степанишин, «на загальній концепції літературної освіти, тобто на філософських, історичних, культурологічних, народознавчих, соціологічних, етичних, психологічних, літературознавчих, естетичних і мовних засадах» [11,44]. Окрім того, на сучасному етапі розвитку освіти перед вивченням літератури в школі ставляться завдання, які висвітлені в Концепції літературної освіти. Серед них виокремлено такі: «утвердження естетичної функції мистецтва слова; оволодіння змістом української культури, усвідомлення її місця серед інших національних літератур; формування читацьких навичок школярів; сприяння розвитку естетичних смаків учнів; розуміння ними специфіки художньої літератури як виду мистецтва, особливостей творів різних напрямків, жанрів, стилів, авторів...» [3, 2].

Але літературний розвиток молодших школярів є віковим і одночасно навчальним процесом розвитку здатності до сприймання художньо-літературного твору, до розуміння умовної мови мистецтва (через набуття початкових теоретико-літературних відомостей), до власної літературно-творчої діяльності. Аналіз психолого-педагогічної літератури, спостереження за практикою роботи вчителів, власний досвід викладання дають підстави стверджувати, що для молодших школярів компонентами літературних здібностей (які можуть стати основою для формування вміння повноцінно сприймати літературно-художній твір) є: образне мислення, образна пам'ять, особливості відтворювальної та творчої уяви, розуміння і використання засобів мови, багатство активного словникового запасу, емоційність, вміння висловлювати свої почуття у літературній формі.

Як державний документ, що спрямовує уроки читання і зв'язані з ними основні форми позакласної роботи, Програма для загальної середньої освіти, а зокрема її розділ «Літературне читання», визначає для вчителя послідовно-систематичне керівництво навчально-виховною роботою учнів, орієнтує вчителя на творчу і цілеспрямовану діяльність, забезпечення єдності навчання і виховання засобами слова і книги. Курс «Літературне читання» – органічна складова освітньої галузі «Мови і літератури»; він охоплює класне і позакласне читання [7, 71]. Його метою є формування в учнів першооснов самостійної читацької діяльності, сприяння розвитку інформаційної культури молодших школярів, виховання особистості дитини засобами художніх та науково-пізнавальних творів..

М. Шагінян, розмірковуючи про роль читання і книжки в нашому житті і про сутність оволодіння процесом читання, писала: «На-

вчити читати дуже важко. Ще й тому важко, що зробити це ніхто не може, окрім самої людини. Завдання ж учителя полягає в тому, щоб навчити учня вмінню вчити самого себе читати» [14, 137]. З огляду на ці позиції ми розглядаємо зміст предмета літературного читання як процес дистанційного спілкування читача з «кимось» через книжку (твір), як рукотворний матеріальний об'єкт, що містить «когось» у закодованій писемній формі. У процесі вивчення навчального предмета «Літературне читання» здійснюється мовленнєвий, морально-естетичний, літературний, інтелектуальний розвиток школярів, виховується дитяча особистість. Під час читання формуються ставлення дитини до навколишньої дійсності, її громадянська позиція, збагачуються почуття, розвивається творча уява, значною мірою задовольняються пізнавальні інтереси молодшого школяра. Досягнення цілей курсу передбачає вирішення таких завдань:

- формування й розвиток мовленнєвих умінь і навичок, провідною з яких є повноцінна навичка читання;
- мова художнього твору – насиченість, образність мови, ставлення автора до персонажів та подій; літературний пейзаж; загальний емоційний тон художнього твору;
- автор твору – зв'язок автор – твір; тема, тема – письменники – книжки; передмова та післямова дитячих книжок – про авторів, епізоди з життя письменника, розказані ним самим або його друзями; автобіографії з зібрань творів для дітей.

Продедуктивна літературознавства задає спрямованість освоєння літературного твору. Таке освоєння включає усвідомлення учнем змісту прочитаного на рівні соціального досвіду і сприйняття твору як факту літературної творчості. Практичні уміння, пов'язані із засвоєнням змісту окремого твору і цілої книги, повинні пропонувати систему доступних дитині засобів, що направляють вільне читання і вибір книги, зумовлюють передумови для усвідомленого емоційно-етичного досвіду без участі дорослого.

Сьогодні як ніколи актуальні слова Василя Сухомлинського: «без високої культури читання немає ні школи, ні справжньої розумової праці, читання – це найважливіший інструмент навчання та джерело багатого духовного життя» [12,78]. В умовах особистісно-орієнтованого навчання потрібна така система читання, яка забезпечить розвиток дитини, збагатить її емоційно-художній досвід, інформаційно-естетичну базу, що сприятиме становленню духовного світу, розвиватиме відчуття прекрасного.

Однак існує певна неузгодженість програми і чинних підручників з

літературного читання, невідповідність уведених до них творів віковим особливостям учнів, недостатній обсяг творів, передбачених програмою авторів, а також стрімкий розвиток комп'ютерних технологій, що в сукупності призводить до згасання в учнів інтересу до читання. Тому вчителів потрібно докласти немало зусиль, щоб сформувавши потребу дитини в читанні, а така потреба не формується прямолінійним навчанням, вона є результатом усієї роботи вчителя, спрямованої на те, щоб книга, крім пізнання, приносила дітям радість і насолоду.

Багаторічний досвід учителів-практиків показує, що найбільший сплеск емоцій і зацікавленості в учнів початкових класів викликають твори письменників рідного краю. Відвідування уроків, позакласних заходів, бесіди з учителями, анкетування доводять, як учителі усвідомлюють пізнавальні, емоційно-розвивальні, творчі потенції літературного краєзнавства, його можливості як джерела формування художніх смаків учнів, їх читацьких інтересів, літературознавчих та естетичних знань, почуттів національної гідності, патріотизму, любові до рідної землі, поваги і шани до культури свого народу.

А наш Борислав – місто особливе в літературному плані. Адже нас зігравають і просвітлюють світлом добра, любові, мудрості, патріотизму незгасимі зірки цілої плеяди наших краян, поетів і письменників, які залишили нам у спадок перлини своїх творчих надбань. Тут гартувався войовничий дух генія української літератури, нашого Каменяря – Івана Франка. Тут жив і творив Стефан Ковалів – письменник, педагог, громадський діяч, друг і соратник Івана Франка. Це місто прикарпатських нафтовиків плекало творчу снагу відомих поетів і письменників України – Івана Гнатюка, Ірини Сенік, Ігоря Нижника, Євгена Титикайла, Івана Зінченка та ін. Мальовнича краса цього Прикарпатського містечка і сьогодні надихає на творчість літературних зірок, що народилися, або живуть у Бориславі, таких як Віра Вовк, яка проживає в Бразилії, Неля Шейко-Медведева, Андрій Грушак, Ігор Юринець, Ольга Сидорак, Ганна Костик, Роман Соловчук та ін.

Бориславські педагоги при кожній можливості і в різні способи використовують цю велику літературну спадщину, враховуючи вікові особливості, знайомлять своїх вихованців із творами талановитих краян уже з перших днів навчання. Творчі і досвідчені вчителі-початківці вміють передбачити емоційний вплив твору відповідно до потреб сучасної дитини, майстерно змоделювати сприйняття і розуміння тексту, дібрати такі завдання і запитання, що сприяють глибшому засвоєнню жанрових особливостей творів, розвитку творчої діяльності учнів та збагаченню конкретно-чуттєвого досвіду дітей на основі прочитаного.

Скільки захоплення в очах першокласників викликано вчителькою ЗОШ І-ІІІ ст. № 4 Прокіпчак О.Д., при ознайомленні дітей з унікальною «Книжечкою бабусі Ірини для чемної дитини», в оригіналі якої текст і малюнки вишиті талановитою поетесою, геніальною вишивальницею, активним громадським діячем України Іриною Сенік. Велике значення в літературному розвитку дітей мають зустрічі з живими письменниками, що часто організують учителі Лісович О.Г., Остафіль О.М., Семінська О.І., Попадинець І.М., Каблеш Д.З., Мойшевич С.В., Михович Л.В. та багато ін. Цікаві місцеві факти з життя письменників мають важливе значення для учнів, бо стосуються їхнього оточення, тому розвивають пізнавальний інтерес, літературні здібності, а, отже, сприяють естетичному сприйманню дійсності, краси природи, творів мистецтва і художньої літератури. Чим більше учні знайомляться із змальованими автором життєвими подіями, які стосуються рідних місць, тим краще сприймають художні твори і розвивають свої художні смаки.

Так, на уроці читання в 4-му класі, працюючи над п'єсою Нелі Шейко-Медведевої «Бабусина пригода», одна учениця з гордістю припустила, що авторка народилася в районі Мразниці в Бориславі, бо описана в творі природа відповідає дійсності. І таких прикладів безліч.

Отже, щоб пізнати і усвідомити ідейно-естетичний зміст твору, а одночасно і сутність зображених у ньому життєвих явищ, доцільно вивчати твір у єдності із загальнолюдськими, національними і місцевими виявами, що дозволяє в окремому бачити вияви загального, а загальне осмислювати з погляду його конкретного значення.

Щоб засвоїти суму початкових літературних знань, доцільно їх не нав'язувати учням, а здобувати разом у колективній пошуково-творчій ігровій діяльності. Змістом її можуть стати літературні ігри, у процесі яких і формуються доступні дітям цього віку літературознавчі поняття, а саме: тема, ідея, герой, мова, діалог, монолог, літературний портрет, літературний пейзаж, автор, жанр художнього твору [1,31]. У цьому плані вартій уваги творчий підхід нашої освітянки, вчителя-методиста Лісович О.Г. Її багатолітній досвід роботи з вивчення творчої спадщини І. Я. Франка втілений у численних сценаріях виховних заходів, розробках уроків, дидактичних матеріалах, представлених у методичному посібнику «Франкове слово – то криниця. Спіши з джерел його напитись». Завдяки їй у ЗОШ № 3 з 2000 року організовано постійно діючий гурт «Франківці», в обов'язки якого входить вивчати творчий доробок українського Мойсея, національного героя, великого Каменяря – І. Я. Франка. Уже з першого класу школярі знайомляться з його казковим світом. Вони захоплено слухають і читають Франкові твори, переживають за

долі героїв, засуджують витівки хитрої Лисиці та хвалькуватого Зайця, кепкують із довірливого Вовка, радіють злагоді у сімействі Їжаків та винахідливості Рака, також часто демонструють свою акторську майстерність перед вдячними глядачами, адже їхня вчителька розробила інсценівки до всіх Франкових казок. Вихованці Лісович О.Г. підготували книгу власних казок про тварин «Пригоди лісових мешканців». У ній по-новому ожили герої Франкових казок – вовки, лисиці, ведмеді, їжаки, білки, зайці. Юні франківці ведуть дослідницько-пошукову роботу, активно співпрацюють з викладачами та студентами ДДПУ імені І.Франка.

Як бачимо, гра активізує психічні процеси діяльності учня молодшого шкільного віку (відчуття, сприймання, мислення, уяву, пам'ять, увагу), волю, мовлення. Використання на уроках і в позаурочний час дидактичних ігор та ігрових моментів робить процес навчання цікавим, створює у дітей бадьорий, творчий настрій, полегшує засвоєння навчального матеріалу. Літературна гра може бути і як засіб аналізу художнього твору, його осмислення, і як спосіб оцінки прочитаного, і як творчий підсумок вивченого, і як метод перевірки рівня засвоєння матеріалу [2, 4].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Читання як вид мовленнєвої діяльності базується на теоретичних положеннях, розроблених такими науками, як літературознавство, психологія, педагогіка, тому проблема літературного розвитку потребує подальшого і глибшого вивчення. Для правильної організації читання вчителів необхідно враховувати специфіку художнього твору, психологічні основи процесу читання на різних етапах навчання, особливості сприйняття і засвоєння змісту художнього твору молодшими школярами. Літературознавча пропедевтика на сучасному етапі є дуже актуальною. Діти повинні здобути, окрім повноцінних умінь виразного читання, знання найпростіших жанрових ознак творів, які вивчаються. Потрібно сформулювати в учнів вміння користуватися найпростішими літературознавчими термінами та вміння помічати й сприймати засоби художньої виразності; добирати й використовувати їх відповідно до мети власного висловлювання.

Вивчення літератури рідного краю спрямоване на ознайомлення учнів з творчістю письменників, що жили або живуть в області (районі), місті (селі), де розміщена школа, та посилення патріотичного виховання. На цих уроках учні повинні досягнути глибинну сутність спадщини митців рідного краю, сприймати і цінувати їх мистецький набуток, почувати гордість за творчих людей, славних краян. Безсумнівно, що такі

уроки допоможуть учителям в розвитку літературної освіти школярів, наблизатимуть до розуміння особливостей літературного процесу та специфіки художньої творчості, активізуватимуть читацькі інтереси, формуватимуть навички пошуково-дослідницької діяльності.

Звичайно, навчальна програма, затверджена в Києві, не може деталізувати тематику ні уроків літературного читання, ні позакласних заходів літературно-краєзнавчого характеру, адже для кожного регіону вони різні. Важливо, щоб укладачі програми з літературного читання, а також літератури в старших класах, відводили більше годин для вивчення літературного краєзнавства, а науковці і методисти в регіонах розробляли відповідні програми та методики. Також потрібно включити в перелік творів змістової лінії програми «Коло читання» твори письменників рідного краю.

1. Іванова Л. І. Ігрова діяльність молодших школярів як засіб формування літературних понять на уроці читання // Українська мова і література в школі. – 2003. – №4. – С. 31-34.
2. Іванова Л.І. Літературознавча пропедевтика в початковій школі // Початкова освіта. – 2006. – №8. – С. 3. – Методичний poradник. Вип.2.
3. Концепція літературної освіти в 11-річній загальноосвітній школі. – 2011. – С. 1-3.
4. Лисенко А.В. Методика використання літературного краєзнавства в системі підвищення кваліфікації вчителів-словесників. – Дисертація канд.пед.наук. – К., 2002. – 220 с.
5. Лісова М. Мета уроків з літератури рідного краю – поєднати образне мислення з логічним / Сільська школа, травень 2001, № 20 – 21. – С. 3.
6. Література рідного краю: Навчально-методичний посібник/ Н. В. Марченко, П. І. Розвозчикта ін. – Біла Церква, 1997. – 44 с.
7. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. 1 – 4 класи. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2012. – С. 71.
8. Пасічник Є.А. Літературне краєзнавство в школі. – К.: Рад. школа, 1965. – 136 с.
9. Підлужна Г. Позакласне читання молодших школярів: реалії та перспективи // Початкова школа. – 2004. – № 6. – С. 56-59.
10. Савченко О.Я. Методика читання у початкових класах. – К.: Освіта, 2007.– 250 с.
11. Степанишин Б.І. Нові підходи до викладання української літератури // Дивослово. – 1995. – № 1. – С. 44-46.
12. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям: Вибр. твори: У 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 3.- С. 47.
13. Цимбалюк Л. Проблеми літературного розвитку молодших школярів // Нова педагогічна думка. – Рівне. – 2000. – № 2. – С. 104-111.

14. Шагінян М.С. Людина і час. – М.: Педагогіка, 1982. – 137 с.
15. Явоненко М. Розвиток уяви та літературних здібностей молодших школярів // Початкова школа. – 2003. – № 3. – С. 14-18.

The article highlights the problem of literary development of primary school children, opens the essence of the concept of «literary propedeutics» and pays attention on introducing younger students with literary concepts and elements of literary analysis, defined by the new State standard. The article shows the significance of literary local history in formation of students' ability to complete perception of works of art, in the development of aesthetic tastes and reading culture, in providing personal attitude to the native language and literature, art works, born on Father's land. Also it considers the views of individual scientists, trainers, teachers on the literary development of children's personality and formation of students' reading competence of. It emphasizes the important role of creativity and ingenuity of primary school teachers in the implementation of forms and methods that meet the needs of the individual, help to reveal their spiritual and emotional, intellectual, aesthetic abilities, bring to national pride, prepare the active involvement of every individual in social life.

Keywords: *literary development, literary propedeutics, subject-reader competence, literary local history, literature and speech skills, reading interests, artistic tastes.*

УДК 378.14:372.1 Алла Зимульдінова, Любов Скалич (Дрогобич)

МЕТОДИЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ П'ЯТИРІЧНОГО ВІКУ У РІЗНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

У статті розкривається методична підготовка майбутніх учителів до навчання і виховання дітей п'ятирічного віку, які відповідно до закону України «Про дошкільну освіту» мають навчатися в різних закладах освіти. Розглядаються зміст, форми та методи навчання і виховання п'ятирічних дітей у школі, дитячому навчальному закладі та через індивідуальне навчання.

Ключові слова: *виховання, дитячий навчальний заклад, діти п'ятирічного віку, індивідуальне навчання, зміст, методи, навчання, освіта, форми.*

Постановка проблеми. Методична підготовка майбутніх учителів до педагогічної діяльності в початковій школі – це складний багатоаспектний процес, який неминуче супроводжується змінами в особистісному формуванні, під час якого відбувається інтенсивний розвиток